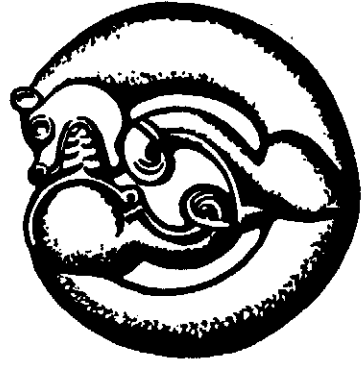

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

ОСОБЛИВИЙ ТИП КЕРАМІКИ В ХАРАКТЕРИСТИЦІ ВЗАЄМОВІДНОСИН КАВКАЗЬКИХ І СТЕПОВИХ ПЛЕМЕН

А. Л. Нечитайло,
М. Г. Гаджієв

У статті на новому рівні розглядається проблема взаємовідносин кавказьких і степових племен.

Досі не встановлено походження складу керамічного комплексу, що включав посуд з особливою обробкою поверхні, а саме з так званою обмазкою. За даними І. Г. Наріманова¹ додаткове покриття поверхні лощених посудин рідкою глиною зафіксовано на черепках енеолітичних поселень Гейтепе (Агдамський район), Гаргалартепесі, Кічіктепе, Геойтепе (Карабахський степ). Водночас дослідник вважає, що цей «технічний прийом не характерний для кераміки енеоліту Азербайджану» і вказує ранню наявність його на посуді Долматепе в Ірані (оз. Урмія). Р. М. Мунчасв² дану долматепинську групу зіставляє з грубо обмазаною керамікою з Гінчі й вбачає у цьому можливість вирішити питання про її походження і поширення в культурах бронзи Дагестану. У будь-якому випадку така кераміка з'являється у Дагестані за доби ранньої бронзи на пізньому етапі куро-аракської культури (північно-східний її варіант) десь близько середини III тис. до н. е. З того часу вона стала визначальною для культур Північно-Східного Кавказу доби середньої (гінчинська) і пізньої (каякентсько-хорочоївська) бронзи, продовжуючи існування в епоху раннього заліза до самого албанського часу (I тис. н. е.). В. Г. Котович³ навіть пропонував використати цю ознаку як індикатор культур, а також для етнокультурної області загалом.

Останнім часом М. Г. Гаджієвим встановлено, що кераміка з «обмазкою» характерна для другої пізнішої групи поселень Дагестану доби ранньої бронзи⁴ й трапляється скрізь як у прикаспійській низовині (Велікент, Каякент, Мамай-кутан, Манас, верхній шар), так і в гірських областях: Сігітма, Верхній Гуніб, Черкей. Таке значне поширення знову ж таки відзначено для областей Дагестану, хоч є свідчення щодо наявності кераміки з подібною обробкою поверхні в сусідньому прикаспійському Азербайджані. Ф. М. Мурарова⁵ виявила зразки з грубою обмазкою у матеріалах Гобустану й апшеронських пам'яток другої половини III тис. до н. е. Вони трапилися у господарсько-побутових комплексах і не були виявлені у похованнях. Інша картина спостерігається у Дагестані. Майже в усіх велікентських катакомбах, які хронологічно відповідають переліченим вище поселенням, а також у манаських підкурганних катакомбах вони відомі⁶. Це посудини різних форм і розмірів — великі товстостінні корчаги, невисокі горщики, банки тощо. Від краю вінця до орнаментального поясу поверхня лощена, гладенька, решта — з обмазкою. На посудинах без орнаменталії обмазка від денця сягає плічок. Саме ця не властива українським культурам традиція обробки по-

© А. Л. НЕЧИТАЙЛО, М. Г. ГАДЖІЄВ, 1995

верхні зафіксована на виробач з катакомб Луганської, Донецької та Дніпропетровської областей⁷. Вивчення зразків такої кераміки з катакомб України і порівняння їх з дагестанськими вказали на їх безперечну близькість як у техніці нанесення самої обмазки на посуд, так і розміщенні глини на поверхні та в способах її обробки.

Зовні вона має вигляд характерної навмисне грубої обмазки, коли глиняна маса утворює шорстку поверхню з ущільненнями, рельєфними різноспрямованими слідами (жорсткими та м'якими). Цей особливий принцип обробки, судячи за наявними спостереженнями, міг виконуватися по-різному. В основі покладено використання глиняної маси того ж складу, що й черепок, або додаткового. Проте головним залишався технічний прийом утворення шорсткої (хрупаватої) поверхні. Такий принцип і характер її обробки пов'язується з певним типом виробів. Незважаючи на різноманітність форм, для них є характерним сполучення різного роду поверхонь: верхня частина оброблена ретельно, а нижня — вказаним вище способом. Дно такої посудини, як правило, пласке. В усіх випадках за загальним виглядом та зломом черепка вони добре виділяються. Показовою для цього типу виробів є схожість декору значної частини досліджених зразків, які мають рельєфні валики, за наявності інших варіантів. Такі черепки відзначені у катакомбах різних областей Дагестану, Північної Осетії, у Ставропольському краї, Ростовській, Донецькій та Луганській областях. Зафіксовано поширення посудин з обмазкою у середньодонській катакомбній культурі⁸.

На Україні подібні знахідки серед загальної маси кераміки виділялися дослідниками як «ангобовані» вироби. О. О. Кротова⁹, яка досліджувала кургани поблизу с. Говоруха Слов'янськського р-ну Луганської обл., відзначала наявність такого посуду в трьох катакомбах з 58, розкопаних у 10 курганах, а саме: 2/11, 3/8, 3/9. До них можна зарахувати й зразок з кургану 10/5. У першому з них трапилася посудина струнких пропорцій, зі злегка відігнутими вінцями і плавно заокругленими боками. По шийці проходив наліпний зигзагоподібний валик у вигляді змійки. Нижче вінець до половини тулуба поверхня орнаментована зубчастим штампом, який утворює «ялинку». Верхня частина посудини чорного кольору й заглажена. Нижня половина обмазана грубою глиною зі слідами вертикального розгладжування по корпусу, що мають вигляд рельєфних валиків (висота посудини — 26,5, діаметр вінець — 21, дна — 13,5, тулуба — 26,5 см). У тому ж похованні 2/11 виявлено жаровню подібного зразка, виготовлену з дна посудини (діаметром 14,4 см), на стінках її — груба обмазка у вигляді вертикальних рельєфних валиків. Колір додаткової обмазки на жаровні й описаному вище виробі бежевий. Денця пласкі, не обмазані (рис. 1, 1, 2).

Зразок з кургану 3/9 — жаровня, що являє собою дно посудини. Це єдиний випадок, коли обмазка нанесена не лише на стінки, але й на зовнішній бік дна, що має відбиток хрестоподібного знаку по товстому шару додатково намазаної глини. На стінках вона вертикально розглажена, зберігає сліди напливів. Колір поверхні бежевий. В середині жаровні є залишки нагару і вуглин. Діаметр дна — 11,5, товщина стінки — 0,85 см (рис. 1, 3).

Посудина з кургану 10/5 відрізняється від описаних тим, що на її поверхні немає додаткової обмазки, але шорсткість нижньої частини імітувалася під указані зразки*.

Зразки з кургану 9/57 у м. Олександрівську (розкопки С. Н. Братченка)¹⁰, кургану 1/4 та 1/10 поблизу с. Македонове Лутугінського р-ну Луганської обл. (розкопки 1981 р. Сіверсько-Донецької експедиції під керівництвом І. О. Післарія) також використовувалися як жаровні. Вони являють собою пласкі денця з нижньою частиною стінок, вкритих обмазкою, подекуди з виділеними валиками. Придонні частини горщиків з с. Македонове збереглися на висоту від 8 до 11 см, діаметр денця близько 23 см, черепок завтовшки 0,8—1 см. За формою, розмірами, технологією виготовлення вони ідентичні. Поверхня рожевого кольору зовні й чорна зсередини, має сліди сму-

* Автори вдячні О. О. Кротовій за можливість використати матеріали у праці. Колекції оглянуті в Луганському краєзнавчому музеї.

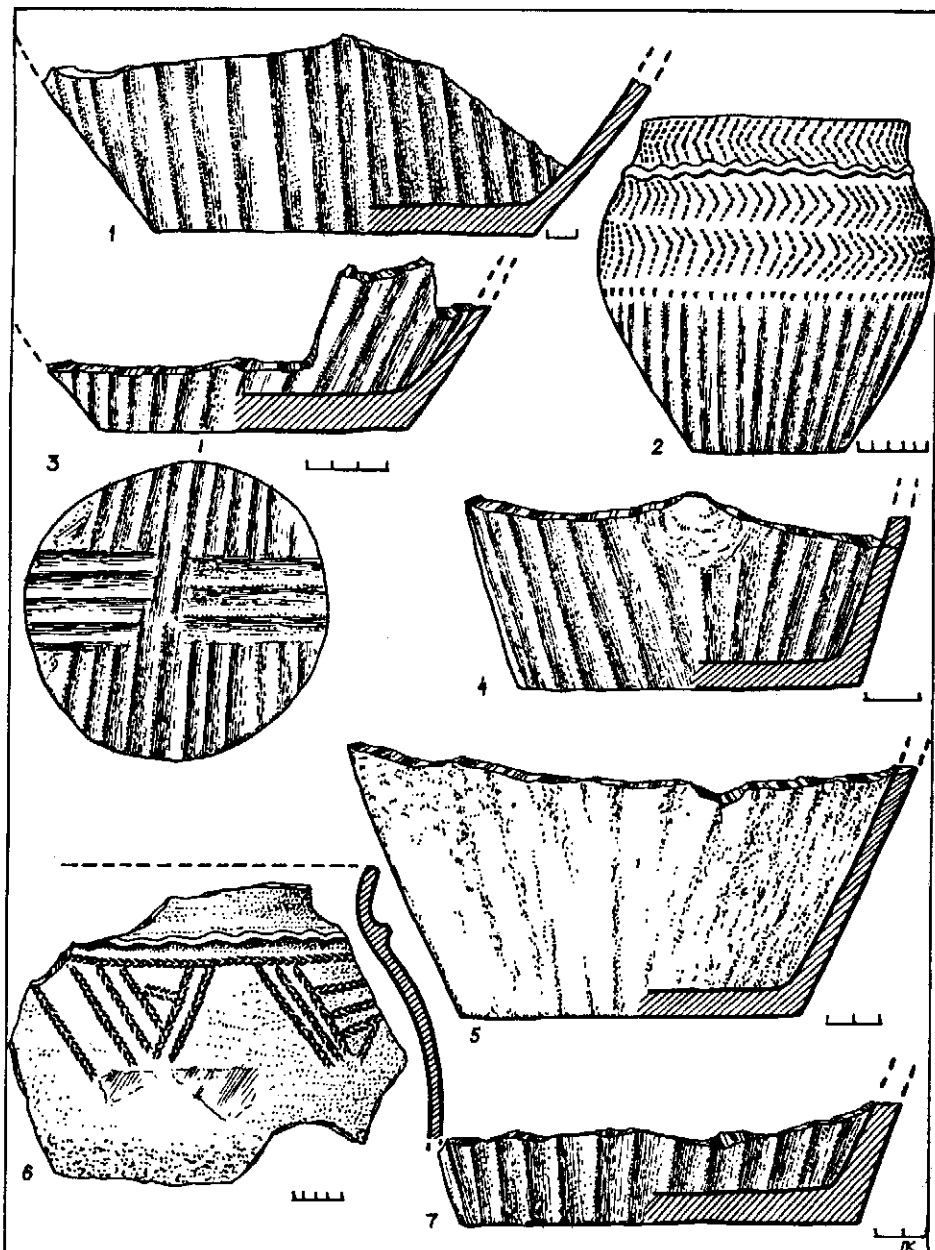

Рис. 1. Кераміка. Україна: 1—2 — Говоруха, курган 2, поховання 11; 3 — Говоруха, курган 3, поховання 9; 4 — Македонове, курган 1, поховання 4; 5 — Македонове, курган 1, поховання 10; 6 — Тельмана, курган 1, поховання 8; 7 — Тельмана, курган 1, поховання 15.

гастого загладжування. Зовнішні поверхні, крім дна, з обмазкою. На фрагменті з кургану 1/4 зберігся грубий шматок засохлої, нерозглаженої глини. Крім того, цей зразок є показовим, оскільки шар обмазки на ньому сягає товщини 0,3—0,4 см, причому він відлущується і під ним простежуються відбитки тканини, використаної при формуванні посудини (рис. 1, 4, 5).

Серед матеріалів Сіверсько-Донецької експедиції 1974 р. (начальник — І. О. Післарій) нами виявлено фрагменти жаровні з кургану 7/2 на території

* Щиро вдячні І. О. Післарію за наданий матеріал.

Луганського СДІ. Це частина від корпусу посудини з наліпним валиком у верхній половині, розсіченим вдавленнями. На відміну від гладенької чорно-бежевої верхньої частини, нижня має сліди обмазки бежевого кольору.

Дослідження зразка з кургану 1/8 селища Тельмана поблизу Луганська (розкопки В. Ю. Виборного в 1988 р.)¹¹ показало, що він є частиною великої посудини з округлими боками і злегка відігнутими вінцями. Використовувана як жаровня, вона була прикрашена по плічках наліпним зигзагоподібним валиком у вигляді змійки, нижче якого йшла кругова смужка дворядної тасьми з прилеглим до неї фризом у вигляді ряду трикутників вершинами донизу, виконаних у тій самій техніці. Поверхня посудини бежевого кольору, підлощена у верхній частині, а в нижній шорстка, обмазана глиною. Черепок на зламі чорно-бежевий, тісто відмулене (рис. 1, 6).

Зразок з кургану 1/15 у того ж сел. Тельмана представлений жаровнею з плаского днища посудини з нижньою частиною стінок, вкритих товстим шаром обмазки бежевого кольору, що утворює шорстку поверхню у вигляді рельєфних валиків. Діаметр днища — 15, висота збереженої стінки — 5 см. Всередині дно жаровні чорне, заглажене травою. Черепок на зламі чорно-бежевий (рис. 1, 7).

Зразок з кургану 7/4 поблизу с. Піонерське Станично-Луганського р-ну (розкопки К. І. Красильникова¹², 1987—1988) являє собою верхню частину тулуба і фрагмент нижньої його половини, що використовувалася як жаровня. Це був горщик з вінцями, злегка відігнутими назовні, та виступаючим ребром на місці переходу плічок у тулуб. По ребру він прикрашений гусеничним штампом, що утворює «ялинку», під якою наявний відбиток трирядної тасьми. Вздовж потовщеного краю вінець нанесено ромбоподібні заглиблення, по горизонтальному зрізу — відбитки гусеничного штампку. На внутрішньому боці вінець є смужка вертикальних прямокутних вдавлень видовженої форми. Фрагменти нижньої частини тулуба обмазані глиною (зі слідами смугастого загладження). Зовнішня поверхня рожевого кольору, сильно випалена; внутрішня чорна, із залишками червоної фарби. На зламі черепок чорно-рожевий (товщина — 0,8 см). За даними А. О. Денисової, яка досліджувала цей зразок під біноклем, вихідною сировиною була малозалізна глина з штучною домішкою органіки: в глині, використаній для обмазки, є домішка великої кількості піску.

Такі дані отримано й при аналізі виробів з сусідньої Ростовської обл. й Ставропольського краю. На фрагменті з кургану 5/15 поблизу х. Долгий Мартинівського р-ну Ростовської обл. зафіксована обмазка, подібна до тієї, що була на зразку з Піонерського. Наявність обмазки на цій жаровні підтверджено А. О. Денисовою при огляді фрагмента під біноклем. Можна ще назвати подібні жаровні, виготовлені з донецьких посудин з обмазкою, що трапилися в інших катакомбних похованнях цієї області, а саме поблизу х. Новий (1983 р.), курган 70/2, 121/106 138/2; х. Красноармійський (Кіровський могильник), курган 3/10 (1981 р.) та ін. Ці матеріали здобуті Л. С. Ілюковим і люб'язно надані нам для роботи.

Велика посудина, поверхня якої суцільно була вкрита додатковою обмазкою, виявлена в катакомбі кургану 26, поховання 14 у Сладковському могильнику Тацінського р-ну Ростовської обл.¹⁴, на р. Бистрій, лівій притоці Сіверського Дінця. Посудина має невисоку, майже пряму шийку, злегка округлий тулуб, плавно зрізаний до дна. Плічка оздоблені орнаментом у вигляді «ялинки», виконаним зубчастим штампом. Уся поверхня, навіть частково й орнамент, обмазана рідкою глиною. Посудина бежево-сірого кольору, добре випалена. Внутрішня поверхня зберегла сліди смугастого загладження. Висота — 25,5, діаметр устя — 22, діаметр тулуба — 27,5, дна — 13 см. Ця посудина знайдена в катакомбі¹⁵, де кістяк лежав у скорченій позі на правому боці, головою на північ і супроводився великою кількістю різноманітних речей. Серед них були жаровня з дна великої посудини, бронзовий ніж, дерев'яний черпак, шкіряний бурдюк, дерев'яний дротик, пофарбований вохрою, кілька шматочків вохри, триколірне вовняне покривало та інший інвентар. Отже, не тільки посудина з особливою обробкою поверхні, але й увесь описаний комплекс за соціальним значенням і великою питомою вагою кав-

казького компонента виділяється з серії подібних, тому й розглянутий докладніше.

Посуд з обмазкою, представлений жаровнями, походить з катакомб Чограя VIII у степовому Ставрополлі¹⁶. Наприклад, у кургані 28/2 трапилася жаровня з денця посудини (діаметром 7,3 см), стінки якої збереглися на висоту до 14 см. «Обмазка», точніше імітація її, за визначенням А. О. Денисової, збережена частково. Поверхня чорна, має сліди загладжування.

Вироби з обмазкою зафіксовані М. П. Абрамовою¹⁷ на Нижньому Джулаті в Кабардино-Балкарії, як у ґрунтових катакомбах, так і в ямах. Існування насипів над ними не встановлено, мабуть, їх і не було. Однак ця частина могильника перекривалася культурним шаром городища XIII—XIV ст., тому стверджувати або заперечувати наявність курганів важко. Одна з виявлених у катакомбі (поховання 76) посудин, за описом дослідниці, мала округлий, дещо присадкуватий тулуб, відділений від плічок уступом, та пряму шийку. Верхня частина його лощена, а нижня — вкрита обмазкою. Дно злегка увігнуте, з відбитками плетінки. Випал нерівномірний, поверхня світло-брунатна, з чорними плямами. М. П. Абрамова припускає, що сліди обмазки в нижній частині тулуба посудин є результатом впливів Північно-Східного Кавказу, і відзначає меншу її грубість, ніж у Дагестані, й навіть частково заглажену поверхню. Ми вважаємо спостереження М. П. Абрамової дуже цінними, бо не лише в обмазці та її характері, але й у певних формах посуду і його орнаменталії вона вбачає близькість до північно-східних кавказьких зразків (вироби з неолітичними ручками, миски).

Кераміка з особливою обробкою поверхні зафіксована в Кабардино-Балкарії ще в кількох похованнях, здійснених у ямах, а саме: поховання 70 того ж Нижньоджулатського могильника, підкурганні поховання поблизу с. Лечінкай (курган 11/3)¹⁸ та Чегем II (курган 3 і 8/2)¹⁹. І. М. Чеченов, підкреслюючи притаманність цієї традиції кераміці Дагестану, разом з тим вказує на значне її поширення в різних культурах світу²⁰.

Можна відзначити наявність посудин з частковою обмазкою поверхні в катакомбах передгірської зони Північної Осетії поблизу Владикавказа, наприклад, біля с. Чикола, курган 19/3; с. Ногір, курган 1/4²¹. Крім того, подібні зразки трапилися в катакомбних похованнях поблизу станиць Комаровської та Павлодольської. Це матеріали розкопок В. Л. Ростунова і А. О. Наглера. Так, за даними В. Л. Ростунова, який люб'язно надав нам матеріал, посудина з шорсткою поверхнею виявлена в катакомбі кургану 2/6 поблизу ст. Павлодольської Моздоцького району Північної Осетії в 1984 р.²² Цей зразок має стрункі пропорції, високу пряму шийку і різкий уступ на переході від плеча до тулуба, позначений валиком. Під зрізом вінець — кругова вдавлена смужка, нижче якої два виступи-наліпи з вертикально нанесеними заглибленнями. Від краю шийки до уступу поверхня гладенька, підлощена, нижче — шорстка, подекуди обмазка заглажена півколами. Колір шорсткої частини бежевий, гладенької — чорно-сірий. Дно плоске, без обмазки. Тісто легке, перепалене, шарувате. Висота посудини — 19, діаметр шийки — 16,5, тулуба — 21, дна — 9 см. Двочастинну форму цього та інших подібних виробів відзначає В. Л. Ростунов. На підставі знахідки в камері бронзового бородавчастого намиста, а також за стратиграфічним положенням він датує поховання часом близько XVI ст. до н. е. Крім описаних речей, у камері поряд з двома скорченими на боці небіжчиками трапилися ще дві посудини з гладенькою поверхнею і курильниці з відділенням, прикрашена шнуровим візерунком, на хрещатій підставці.

Два зразки кераміки з грубою обмазкою виявлено теж у сполученні з курильницею в катакомбі кургану 7/10, відкритій А. О. Наглером²³ 1985 р. поблизу Комарове 1. За формою, орнаменталією та ручками ці посудини близькі до велікентської кераміки.

Крім катакомб, вироби з особливою обробкою поверхні трапилися у похованнях, влаштованих в ямах доби середньої бронзи. Поряд з названими пунктами в Північній Осетії вони були виявлені й в ряді інших (Троїцьке — 1986, Київське — 1987, Дзаурикау — 1976 та ін.).

У сусідній Чечні вони також знайдені в похованнях, що належать до кола

катакомбних старожитностей, переважно влаштованих у ямах. За даними С. Б. Буркова²⁴, посудини з обмазкою нижньої частини тулуба походять з кургану 1/9, гр. II могильника Новосільські Сади, курганів 1/2 та 1/13, гр. III могильника Бамутські Сади та ін. Передбачувана дата вказаних поховань — XXI—XX ст. до н. е.²⁵

За наявними спостереженнями, виконання згаданого прийому і зв'язок його з місцевими традиціями були різними. Диференційований аналіз великентської кераміки, де цей прийом має усталені традиції, пов'язується з відповідними способами виготовлення посудин. У його основі, як показує візуальне спостереження при навскісному освітленні, лежав спосіб такого виконання (зафіксованого і В. Л. Ростуновим на кераміці з Осетії), коли верхня частина — шийка і вінця посудини — виготовлялася інакше, ніж основна частина тулуба. При цьому, можливо, нижня частина його виконувалася не з одного шматка за допомогою різних прийомів. Застосування тканинних мішечків як форм — це стародавня традиція гончарного виробництва в Дагестані, що сягає доби енеоліту (в енеолітичному Гінчі є посудини, виготовлені таким способом). На зовнішній поверхні великентського посуду під напливами глиняної обмазки з рельєфними слідами простежуються, немовби виходячи з-під неї, малопомітні й фіксовані лише при спеціальному освітленні, відбитки тканини (до речі, однотипної для усіх великентських зразків). Ці дані отримано при візуальному огляді зразків Е. В. Сайко. Можливо, нижня частина посудини виготовлялася на якійсь сферичній основі, застеленій тканиною (частинами чи відрізками її). І після деякого підсушення (що, певно, й забезпечувало збереження відбитків тканини) ще на вологій глині робилося обмазування поверхні навмисне грубо. У результаті цього вона мала грубий вигляд зі слідами загладжування рельєфами (неоднорідний характер поверхні зареєстровано). Для інших комплексів найчіткіше простежено збереження цього принципу на зразках з катакомб ст. Павлодольської, х. Долгого, с. Македонове.

У самому Великенті подібні знахідки пов'язані з двома комплексами, з одного боку, вони трапилися в катакомбах (№ 1, 3, 5, 9), з іншого — у синхронному шарі Великентського поселення, зокрема в гончарній печі (рис. 2). Крім того, в останньому зафіксовані вироби з чужорідної глини, що вимагає додаткового вивчення. Можливо, для поховань і кераміки утилітарного призначення використовували різні варіації даного прийому. Для поховальних комплексів посудини виготовлялися ретельніше, але зберігали шорстку поверхню в нижній частині тулуба, що робилося з наміром створити особливий декоративний ефект. Попередній аналіз, проведений А. О. Денисовою на зразках, узятих з катакомб Великента, а також ряду поселень Дагестану, показав, що технологія «обмазки» різна. В одних випадках поверхня обмазувалася складом недостатньо вологої глини, в інших на шорстку поверхню наносився тонкий шар добре відмуленої глини, а є випадки, коли сліди від форми, в якій конструювалася посудина, спеціально залишалися як імітація обмазки (на відміну від першого варіанту). Такі ж дані отримано дослідницею і щодо зразків з Північної Осетії.

Для усіх варіацій згаданих вище зразків, дібраних за способом обробки поверхні, відзначено збереження сталих традицій та основного принципу підходу до обробки посудин. Враховуючи те, що ми маємо найбільш стійке, глибоке і різнопланове виявлення цієї традиції на Північно-Східному Кавказі, можна з великою мірою доведеності вважати, що поява такої кераміки на Україні є наслідком кавказького впливу, причому впливу, зафіксованого на такому матеріалі, як кераміка, що здатна найміцніше зберігати свої риси.

Традиційним культурам України доби середньої бронзи цей технологічний прийом обробки поверхні, як відомо, цілком чужий. Культури боян, гумельниця, кукутені-трипілля, де наявна кераміка з обмазкою, ні хронологічно, ані територіально не стикаються з лівобережними катакомбними пам'ятками, а отже, не можуть бути джерелом запозичення цього прийому.

Безперечно, це явище вимагає вивчення і з'ясування. Механізм передачі даної технології досить складний. Поширення кераміки з «обмазкою», зумовлюється, імовірно, не тільки залозиченням окремих технологічних прийомів,

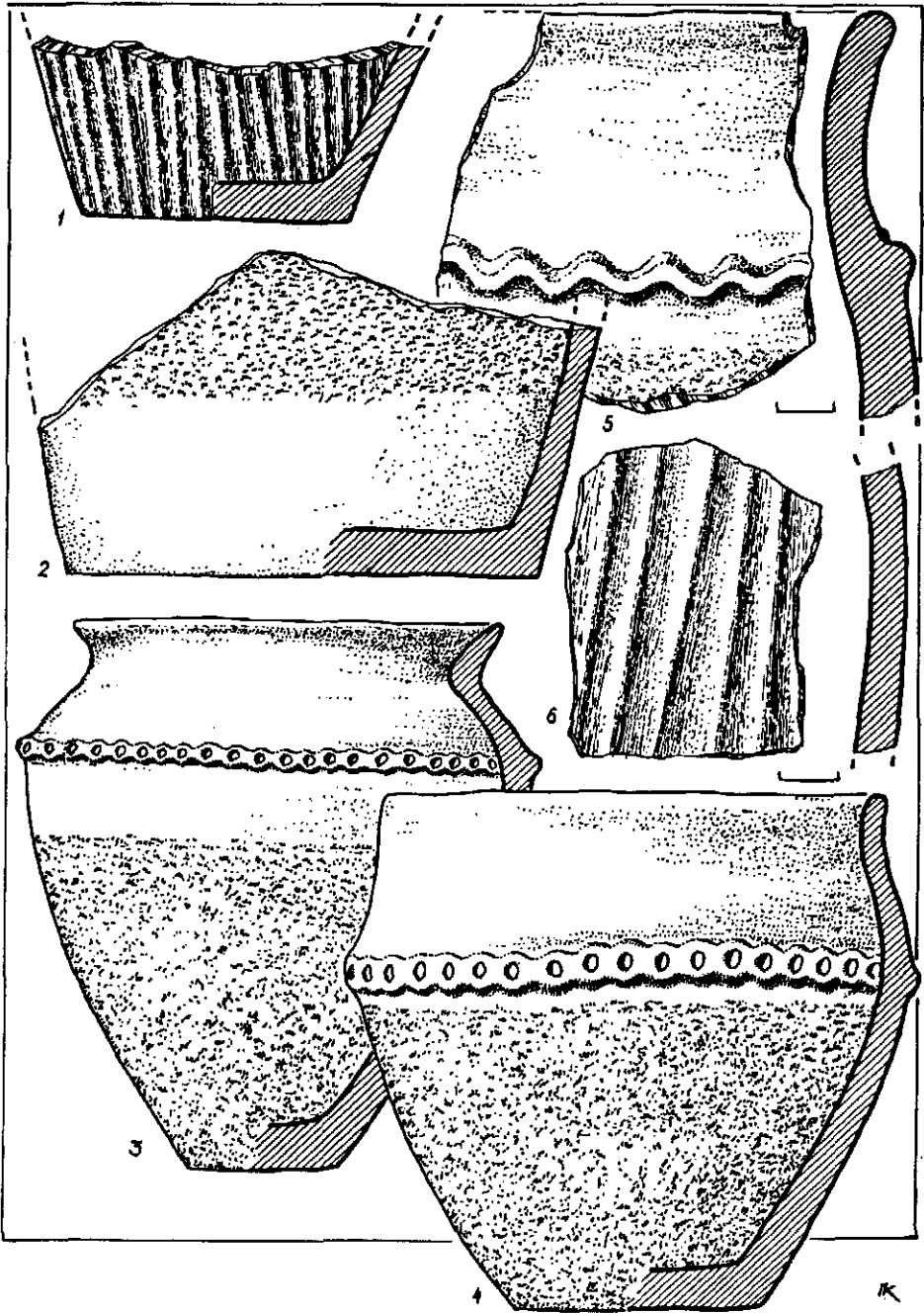

Рис. 2. Кераміка. Дагестан. Великент: 1—2 — катакомба 1; 3—4 — катакомба 2; 5—6 — поселення.

стилів і способів обробки кераміки інокультурним населенням, але й включенням самих носіїв цієї своєрідної традиції у середовище різних племен Передкавказзя, Подоння, Донеччини. Лише безпосередні контакти могли сприяти поширенню і збереженню цієї традиції шляхом прямого доступу до неї. Така можливість знаходить підтвердження у даних антропології. Так, уже в ранньокатакомбний період на Донеччині є свідчення щодо прийшлого компонента, зокрема це стосується знахідок скелетів з штучною деформацією черепів, лінія появи яких на території Південно-Східної Європи бере початок

з Північно-Східного Кавказу (Гінчі — IV тис. до н. е., Гоно — кінець III тис. до н. е., Манас — початок II тис. до н. е.)²⁶. Раніших знахідок з штучною деформацією на території країни поки що не зафіксовано. Е. О.Шепель вважає, що формування фізичного типу групи, де застосовувалася така процедура, в басейні Сіверського Дінця ранньокатакомбного періоду пов'язана з проникненням сюди населення з Доно-Волзького регіону та Північного Кавказу²⁷. За її спостереженнями черепи з поховань поблизу Говорухи і Македонове, де трапилися посудини з обмазкою, відрізняються навмисне кільцевою, високою чоло-погиличною деформацією. Хоч ці поховання належать до бахмуцького типу, проте розвиток традиції подібної деформації у даному випадку є показником укоріненних кавказьких впливів і в цьому плані²⁸.

Подальші поглиблені дослідження такого масового матеріалу, як кераміка, тісно пов'язаного з культурними традиціями її створювачів, дасть змогу не лише виявити чужорідні елементи у складі комплексів, сліди взаємодії, але й допомогти конкретному розкриттю взаємовідносин катакомбних племен України та Кавказу й участі останнього у формуванні катакомбних культур Південно-Східної Європи. Принаймні щодо формування східного блоку цих культур кавказька участь уже добре виявляється.

Примітки

¹ Нариманов И. Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана.— Баку, 1987.— С. 119.

² Мунчаев Р. М. Кавказ на заре бронзового века.— М., 1975.— С. 128.

³ Котович В. Г. Проблемы культурно-исторического и хозяйственного развития населения Дагестана.— М., 1982.— С. 56.

⁴ Гаджиев М. Г. Поселения горного Дагестана эпохи ранней бронзы // Древние и средневековые поселения Дагестана.— Махачкала, 1983.— С. 14; Гаджиев М. Г. Культура раннеземледельческих племен Северо-Восточного Кавказа.— Автореф. дис. ... док. ист. наук.— Ереван.— С. 35.

⁵ Мурадова Ф. М. Гобустан в эпоху бронзы.— Баку, 1979.— С. 106.

⁶ Гаджиев М. Г., Магомедов Р. Г. Великентские катакомбы // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности.— Запорожье, 1990.— С. 15.

⁷ Нечитайло А. Л. Распространение керамики с «обмазкой» в культурах Северного Кавказа и Украины // XVI Крупновские чтения по археологии Северного Кавказа.— Тез. докл.— Ставрополь, 1990.— С. 47—49.

⁸ Синюк А. Т. Курганы эпохи бронзы Среднего Дона.— Воронеж, 1983.— С. 14.— Рис. 3, 7.— С. 115; Пряхин А. Д. Поселения катакомбного времени лесостепного Подонья.— Воронеж, 1982.— С. 48; Матвеев Ю. П. Среднедонская катакомбная культура: происхождение, периодизация, дальнейшая судьба // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности.— Запорожье, 1990.— С. 48.

⁹ Кротова А. А. Отчет о работе Говорухинского отряда Северско-Донецкой экспедиции в 1975—1976 гг. // НА ИА НАНУ.— Ф. э. 1976/10.

¹⁰ Братченко С. Н. Звіт Сіверсько-донецької експедиції за 1972 р. (Олександрівськ) // НА ІА НАНУ.— Ф. е. 1972/33.

¹¹ Горелик А. Ф., Выборный В. Ю., Манько В. А. Отчет об археологических исследованиях Ворошиловградского областного краеведческого музея в 1989 г. // НА ИА НАНУ.— Ф. э. 1989/44.— С. 34—38.— Табл. 57.

¹² Красильников К. Н., Гурин Ю. Г. Отчет о проведении спасательных работ в зоне разрушаемого могильника у с. Пионерское Станично Луганского р-на Ворошиловградской обл. в 1987—1988 гг. // НА ИА НАНУ.— Ф. э. 1988/61.— С. 22—24.

¹³ Илькоков Л. С. Отчет об исследованиях археологических памятников в Мартыновском районе Ростовской области в 1981 г. // НА ИА РАН.

¹⁴ Максименко В. Е., Шаталова Т. А. Погребение 14 из кургана 26 Сладковского могильника // Итоги исследований Азово-Донецкой археологической экспедиции в 1982 г.— Азов, 1982.— С. 24, 25.

¹⁵ Максименко В. Е. Отчет о раскопках курганов в Тащинском районе Ростовской обл. в 1982 г. // НА ИА РАН.— р.— 1, 9242 и 9242а.— С. 24—27.

¹⁶ Андреева М. В. Курганы у Чограйского водохранилища (материалы раскопок экспедиции 1979 г.) // Древности Ставрополя.— М., 1989.— С. 52, 112.— Рис. 36, II, 4.

¹⁷ Абрамова М. П. Погребения эпохи бронзы на Нижнем Джуглате в Кабардино-Балкарии // Экспедиции Государственного исторического музея.— М., 1969.— С. 108—112.

- ¹⁸ Батчаев В. М. Погребальные памятники у селений Лечинкай и Былым // Археологические исследования на новостройках Кабардино-Балкарии.— Нальчик, 1984.— Т. 1.— С. 145.— Рис. 17, 10.
- ¹⁹ Чеченов И. М. Вторые курганные группы у селений Кишпек и Чегем II // Археологические исследования.— 1984.— Т. 1.— С. 201, 202, 208, 209.— Рис. 33, 7, 10.
- ²⁰ Чеченов И. М. Указ. соч.— С. 240.
- ²¹ Сафронов В. А. Катакомбные памятники предгорной зоны Северной Осетии // Катакомбные культуры Северного Кавказа.— Орджоникидзе, 1981.— С. 64.— Рис. 3, 4; С. 66.— Рис. 5, 2.
- ²² Ростунов В. Л. Отчет об археологических раскопках двух курганов у ст. Павлодольской Моздокского р-на СО АССР в 1984 г. // Архив СОГУ.— С. 71.
- ²³ Наглер А. О. Отчет о раскопках курганов в Моздокском р-не СО АССР // Фонды Северо-Осетинского гос. объединения музея истории, литературы и архитектуры.
- ²⁴ Бурков С. Б. Новые катакомбные комплексы из Чечено-Ингушетии // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности.— Запорожье, 1990.— С. 8.
- ²⁵ Бурков С. Б. Новые погребения конца ранней бронзы из раскопок археологической лаборатории ЧИГУ им. Л. Н. Толстого // Актуальные проблемы дореволюционной Чечено-Ингушетии.— Грозный, 1990.— С. 5.
- ²⁶ Гаджиев А. Г. Древнее население Дагестана.— М., 1975.— С. 10—19.
- ²⁷ Шенель Е. А. Население раннекатакомбного периода бассейна Северского Донца и Приазовья по антропологическим данным // Проблемы охраны и исследования памятников археологии в Донбассе.— Донецк, 1989.— С. 107.
- ²⁸ Шенель Е. А. Об обычае искусственной деформации головы в эпоху бронзы на территории Восточной Европы // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности.— Запорожье, 1990.— С. 108—110.

А. Л. Нечитайло, М. И. Гаджиев

ОСОБЫЙ ТИП КЕРАМИКИ В ХАРАКТЕРИСТИКЕ ВЗАИМОТНОШЕНИЙ КАВКАЗСКИХ И СТЕПНЫХ ПЛЕМЕН.

В статье на впервые вводимых в научный оборот материалах керамики особого типа, в погребениях катакомбных культур от Украины до Дагестана, а именно на посуде, поверхность которой дополнительно покрыта жидкой глиной, на новом уровне рассматривается проблема взаимоотношений кавказских и степных племен. Именно этот особый принцип обработки поверхности и был положен в основу выделения образцов керамики на огромной территории от Прикаспийских степей до Северо-Западного Приазовья. Авторы приходят к выводу, что традиция такой обработки поверхности сосудов могла проникнуть в восточный регион Украины не только опосредованно, через Предкавказье, но и непосредственно при участии ее носителей из Прикаспийских областей. В доказательство этого приводятся данные антропологии, свидетельствующие о проникновении пришлого компонента на Донеччине уже в раннекатакомбный период именно из восточных областей Северного Кавказа.

A. L. Nechitailo, M. G. Gadzhiev

A PARTICULAR TYPE OF CERAMICS IN CHARACTERISTICS OF INTERRELATIONS BETWEEN CAUCASIAN AND STEPPE TRIBES

Not only new findings are put into scientific circulation in the paper, but also the problem on interrelations between Caucasian and steppe tribes is considered at the new level. The authors make this for the first time on pottery of a particular type found by them in burial grounds of catacomb cultures from Ukraine to Dagestan, namely, on pottery which surface was complementary covered with liquid clay. It was that particular principle of surface treatment which underlay identification of pottery specimens in the vast territory from the Caspian steppes to the North-Western coast of the Sea of Azov. The authors came to the conclusion that tradition of such treatment of the pottery surface might penetrate to the eastern region of Ukraine not only indirectly, via the Fore Caucasus, but also directly via carriers of that tradition from the Caspian regions. To prove this supposition anthropological data are presented confirming penetration of the alien component in the Donetsk region already at the early catacomb period exactly from the eastern regions of the Northern Caucasus.

Одержано 16.07.92